

Nové vymezení sociální ekologie

JIŘÍ MUSIL

Sociologický ústav ČSAV

The New Conceptions of Social Ecology

Abstract: The study is a critical stocktaking which points out the main problems accompanying social ecology since its beginnings. Simultaneously it also tries to reformulate the theoretical postulates of social ecology in a positive way. The main problems of social ecology are: difficulties in relating sociospatial structures to human actions, indistinctness in explaining the mechanisms which produce sociospatial structure, ambiguities in interpreting the term community, excessive environmentalism, differing interpretations of the term space, and the lack of historical approaches. Progress in social ecology is conditioned by the absorption of the contemporary theories of structuration, i. e. by giving equal attention to the morphological outcomes of human activities as to the human actions themselves. In this respect, sociospatial structures result from the efforts of different actors to optimize their location in space.

Sociologický časopis, XXVII, (1/1991)

Existuje řada aktuálních důvodů, které činí nezbytným pokus vyjádřit soudobou pozici a status sociální ekologie. Plyne z potřeby zobecnit a zhodnotit posuny v koncepcích, ke kterým došlo uvnitř samotné sociální ekologie, z potřeby integrovat četné podněty i kritiky z "okolí" a také z potřeby využít podnětů, které přinesly některé komparativní studie ekologických struktur v rozdílných kulturách stejně jako aplikace ekologických přístupů na studium měst v bývalých socialistických zemích východní a střední Evropy, v Sovětském svazu a v Číně. A konečně je potřeba takové reformulace teoretických východisek vyvolávána také rychlými a ještě v nedávné době nepředvídanými změnami v sociálně prostorové struktuře soudobých měst v Evropě i ve Spojených státech.

Dosavadní pokusy o definici teoretických východisek

Je třeba připomenout, že takovou redefinici základních přístupů neprochází sociální ekologie poprvé. Tzv. klasické paradigma sociální ekologie, označované pojmem "human ecology", vzniklo ve 20. a 30. letech především na chicagské universitě a bylo vyjádřeno v známých textech R. E. Parka [1936], R. D. McKenzieho [1926], E. W. Burgesse [1925], H. W. Zorbaughy [1926] a L. Wirtha [1945]. Představovalo pokus použít systematickým způsobem teoretická schémata rostlinné a animální ekologie na studium lidských společenství. Tato pozice byla orientována výrazně biologicky, i když základní koncepty ekologie jsou

vlastně aplikací sociologických pojmů v biologii.¹ Uvedená koncepce byla oprávněně kritizována řadou autorů, zejména M. R. Daviem [1938] a M. Alihanovou [1938]. Alihanová podrobila zničující kritice teoretická východiska klasické sociální ekologie, zejména neudržitelné rozlišování mezi tzv. biotickou a kulturní sférou organizace společnosti. Nicméně jedním z výsledků této etapy vývoje sociální ekologie bylo zformování základních přístupů ke studiu sociálně prostorové struktury měst a prostorového rozložení vzájemně spojených sociálních proměnných i velké množství objevných empirických prací.

V reakci na kritiku klasické, Parkem inspirované ekologie došlo k rozdělení školy na tři hlavní směry: na *sociokulturní*, *neo-ortodoxní* a *analytický*. První, reprezentovaný především W. Fireyem [1945], zdůrazňoval, že prostor je pro člověka významný jen díky kulturní definici prostoru. Kulturní hodnoty vždy zasahují do vztahu mezi lidskými společenstvími a prostředím. Naproti tomu neo-ortodoxní škola, jejímiž hlavními představiteli byli J.A. Quinn [1939] a A.H. Hawley [1944], se vracela k tradiční, biologicky orientované ekologii a odmítala kulturu jako základní výkladový pojem. Hawley, který byl vlivnější, považoval lidská společenství za úživné organizace, jejichž hlavním účelem je přežití v různých druzích prostředí. Jeho orientaci lze obecně označit také jako ekonomickou, neboť pojem "úživná organizace" nebyl tak vzdálený pojmu ekonomická základna.

Třetím směrem byl ústup z teoretických pozic a interpretace sociální ekologie jako metody analýzy společenských jevů a jejich vztahů v prostoru. V rámci tohoto třetího směru se staly nejvlivnějšími tzv. *faktoriální ekologie*² a *analýza sociálních oblastí*, kterou konceptualizoval E. Shevky a W. Bell [1955].

K druhé vlně nové reformulace teoretických základů sociální ekologie již nedošlo ve Spojených státech, kde původně vznikla, nýbrž v Evropě. Vedle zcela kritického odmítnutí sociální ekologie jako relevantního nástroje sociálního výzkumu města ve Velké Británii³, a také ze strany francouzských, italských a španělských neo-marxistů⁴, kteří tvořili jádro tzv. *new urban sociology* v 70. i 80. letech, lze pozorovat od 70. let současně obnovení zájmu o sociální ekologii v

1) Na to, že "ekologie je v podstatě sociální vědou", upozorňovali podle A. Hawleye [1944] všichni vážní autoři zabývající se problémy ekologie.

2) Základním cílem faktoriální ekologie, zejména při jejím vzniku, bylo určit dimenze, čili faktory, které diferencují nejvýrazněji území měst z hlediska sociálních proměnných. Méně často se pomocí faktorové analýzy klasifikovaly jednotlivé části měst. Na rozdíl od analýzy sociálních oblastí, která vychází z předem vymezené teorie, faktoriální ekologie nepracuje s předem formulovanou teorií strukturace sociálního prostoru měst, nýbrž analyzuje často velký počet empiricky zvolených proměnných. Z četných prací teoretických i aplikovaných uvádím především studie shrnuté v M. Dogan, S. Rokkan [1969] a monografii F. L. Sweetsera [1965].

3) Mezi autory, kteří kritizovali sociální ekologii, patří jak R. Pahl [1970], tak i Ch. Pickvance [1976] a P. Saunders [1985] a řada dalších autorů.

4) Jde zejména o M. Castellse [1973], E. Preteceille [1986], J. Lojkine [1977] a E. Mingione [1977].

SNR⁵, Skandinávii⁶, Polsku⁷ a také v Československu⁸. Sociální ekologie byla stále více chápána jako "morfologický aspekt" systému sídel, který je interpretován jako součást tzv. sociálně prostorového systému společnosti a který je tvořen institucionálním, morfologickým a semiotickým subsystémem⁹. Případně byla nově interpretována jako zkoumání "sociální a prostorové organizace společnosti"¹⁰. Při těchto evropských reinterpretacích se již nevycházelo pouze z americké tradice, nýbrž také z francouzské sociální morfologie¹¹ a dalších evropských zdrojů, např. sociální geografie, sociografie aj.

Studie, která následuje, je pokusem o nové formulování teoretických východisek sociální ekologie jako nástroje, který má sloužit poznání procesů vytváření sociálně prostorové organizace a struktury lidských sídel a sídelních systémů. Navazuje na oba předchozí pokusy redefinovat pozici sociální ekologie, kriticky je hodnotí a naznačuje možné řešení, které by, mimo jiné, odpovídalo současnému stavu sociologické teorie.

Předmět, napětí a problémy sociální ekologie

Jestliže, se záměrem vidět pouze nejobecnější společné stránky intelektuálních aktivit spojovaných s pojmem sociální ekologie nebo ekologie člověka, roztřídíme produkci této perspektivy sociologického myšlení, objeví se nám čtyři shluky, které sice navzájem souvisejí, jejichž integrace však není snadná:

1. Studium nukleovaných sociálně prostorových jednotek, tj. sídel chápaných jako systémy vzájemných závislostí, které vznikají při přizpůsobování lidských populací hmotnému prostředí (úživné organizace), anebo chápaných jako systémy vzájemných závislostí, které vznikají především z interakce velkého množství subjektů usilujících o optimalizaci svých prostorových poloh uvnitř sídel, případně uvnitř celého systému osídlení.

5) Obnovení zájmu o sociální ekologii lze pozorovat ve Spolkové republice Německo od 70. let, kdy vyšel soubor editovaný P. Atteslanderem a B. Hammem [1974], monografie B. Hamma [1977] o Bernu a teoretická práce J. Friedrichse [1977] o analýze města, která měla podtitul "Sociální a prostorová analýza společnosti". Srv. též práci J. Dangschaty [1985].

6) Ve Švédsku a Dánsku je oživení sociální ekologie spojeno s pracemi C. G. Jansona [1969] a M. Dogana a S. Rokkana [1969].

7) Pionýrem sociální ekologie v Polsku byl Z. Pióro, který již roku 1962 aplikoval některé principy klasického sociálně ekologického přístupu na studium struktury polských měst a který pak roku 1982 vydal ve Varšavě knihu "Przestrzeń i społeczeństwo. Z badań ekologii społecznej". K dalším polským autorům aplikujícím sociálně ekologické přístupy patří W. Piotrowski [1966], E. Kaltenberg-Kwiatkowska [1973] a G. Weclawowicz [1988].

8) Srv. J. Musil [1968] a P. Matějů et al. [1979].

9) Tyto tři stránky sociálně prostorového systému společnosti zavedli do ekologického myšlení Atteslander a Hamm [1974]. Je zapotřebí ocenit zejména začlenění semiotického subsystému do úvah o ekologii měst.

10) Důraz na organizační aspekty sociálně ekologického systému vnesl do sociální ekologie měst J. Friedrichs, který citovaný pojem použil jako subtitul své knihy [1980].

11) Jde tu o přímý vliv E. Durkheima [1900] a zejména M. Halbwachse [1960].

2. Studium vztahů mezi sociální a prostorovou stránkou společnosti na různé úrovni, tj. od mikro- až po makrodimenzi. Součástí této orientace je to, co by bylo možno nazvat teorií překladu nebo transformace ze sociálního do prostorového a naopak.
3. Zkoumání prostorového rozložení pozorovatelných a měřitelných biosociálních, sociálních a kulturních fenoménů exaktními metodami, v podstatě faktoriální ekologie, analýza sociálních oblastí, ekologie sociálně patologických jevů a také studium ekologických procesů, tj. koncentrace, dekoncentrace, izolace, segregace, invaze, sukcese.
4. Studium jednotlivých konkrétních socioprostorových jednotek jak neplánovitě, tak i plánovitě vzniklých, které lze v "tkání" měst identifikovat (sousedství, "přirozené oblasti", čtvrti apod.) a které vytvářejí určité makrostruktury v městech jako celku. Ty jsou pak modelovány do podoby zonálních, sektorových, vícejaderných struktur. Nejnovější linií tohoto směru rozvoje sociální ekologie jsou dynamické modely růstu měst.¹²

Z více než 70 let trvající historie sociální ekologie je zřejmé, že ekologie musela od svých počátků opakovaně řešit některé inherentní problémy, které byly způsobeny přenesením některých biologických paradigmat, případně analogií, do oblasti společenské a také tím, že formulace zakladatelů byly v některých případech dvojznačné nebo nesourodé.

Za této situace, která je komplikována řadou významných změn v sociologické teorii v posledních 20 letech, je nezbytné pokusit se o dvě věci: 1. o bilanci dosažených výsledků, která by se soustředila na shrnutí hlavních problémů a napětí, které provázely sociální ekologii od jejího vzniku, a na shrnutí pokusů, jak tyto problémy řešit, a 2. o reformulaci teoretických východisek sociální ekologie ve světle současného vývoje sociologie a sousedních oborů.

Hlavní napětí, chronicky provázející sociální ekologii, lze shrnout do následujících bodů:

1. Nejasnosti při výkladu vztahů mezi sociálně prostorovými strukturami na jedné straně a sociálními procesy, čili akcemi, chováním lidí na straně druhé. Jinými slovy, nejasnosti při výkladu povahy mechanismů, které vytvářejí sociálně prostorové struktury.
2. Kolísání při interpretaci pojmu společenství (komunita) a obecněji při výkladu pojmu sociálně prostorová organizace společnosti. Ambivalentní výklady vzniku společenství.
3. Nadměrný environmentalismus a zjednodušené chápání vztahu mezi prostředím a populací.
4. Víceznačné chápání pojmu prostor a kolísání při vymezování role prostoru v sociální ekologii.

¹²⁾ K pracem tohoto směru srv. například N. B. Tuma, M. T. Hannan: *Social Dynamics*, Orlando 1984

5. Přílišná obecnost, spojená s nehistoričností, při výkladu sociálně prostorových struktur společnosti. Nedostatečně uplatňované evoluční hledisko při explikaci ekologických struktur.

Vztah struktur a procesů patří mezi základní otázky soudobé sociologické teorie a sociální ekologie. V obou hlavních zdrojích současné sociální ekologie, tj. jak v klasické, tak i neo-ortodoxní verzi human ecology, tak i v Durkheim-Halbwachsově sociální morfologii byly vztahy mezi sociální strukturou a sociálními procesy vymezeny problematicky.

Durkheim zavedl jakýsi morfofyziologický paralelismus: "Vedle sociálních způsobů existence jsou sociální způsoby jednání; vedle morfologických fenoménů jsou funkční nebo fyziologické fenomény."¹³ Pro Halbwachse byla společnost tvořena rovněž dvěma vzájemně spojenými, ale zároveň odlišnými částmi, z nichž první je jakýmsi "tělem" společnosti, čili "... hmotnou formou společnosti, tj. ... počtem a povahou jejich částí, způsobem, jakým jsou geograficky rozloženy, interní i mezinárodní migrací, prostorovým vzorcem sídel a aglomerací, a tak dále". Druhou částí je pak "sociální život, který sestává pouze z pojmů a postojů" [Halbwachs, 1960:60]. Vztah mezi oběma částmi zůstával však nejasný, zejména když měl být vyjádřen konkrétněji. Avšak přesto lze říci, že Halbwachsoův důraz na dualistické pojmání sociální skutečnosti obsahoval zárodky soudobého úsilí o spojení struktury a akce.

Park rozlišoval rovněž dvě stránky společnosti, i když šlo o odlišný dualismus, a to rozlišení na biotickou a kulturní úroveň lidských společností: "... biotická úroveň zahrnuje základní, nereflektovaná přizpůsobení činěná v zápase o existenci. ... kulturní úroveň společnosti, založená na komunikaci a konsensu je nadstavbou, spočívající na biotické úrovni. Biotickou úroveň lze označit jako společenství, kulturní jako společnost."¹⁴ Ekologie člověka je studiem těch nereflektovaných přizpůsobení, která vedou k formování společenství. Takové oddělování úrovní společnosti bylo snad výhodné z hlediska vymezení předmětu ekologie, ale ukázalo se být neudržitelné. Po oprávněné kritice takového "roztržení" lidské společnosti na dvě části a navíc po odmítnutí pojmu soutěže jako principu vysvětlujícího vznik ekologických struktur a po odmítnutí analýz rozložení sociálních jevů v prostoru jako hlavní metody ekologie a jako hlavního nástroje poznání ekologických struktur se musela vynořit otázka: co vlastně zůstává ze sociální ekologie? Má vůbec ještě smysl hovořit o ní jako o jednom z paradigmat sociálních věd?

Takové otázky si kladl A.H. Hawley a odpověď na ně byla vlastně základem *neo-ortodoxní redefinice* sociální ekologie. Podle A.H. Hawleye je základním problémem, který má být zkoumán jakoukoliv ekologií - a tudíž i tou, která se zabývá lidskými společnostmi - vztah populací k prostředí. Definoval proto sociální ekologii jako: "deskriptivní studium přizpůsobování lidských populací na podmínky jejich jednotlivých hmotných prostředí". Výsledkem těchto adaptivních procesů agregovaných jednotlivců je pak "organizace vzájemných závislostí, které činí z populace koherentní funkční jednotku". Lidská společenství jsou tudíž chápána

¹³) E. Durkheim [1900], citováno podle úvodu O. D. Duncana a H. W. Pfautze [1960:12].

¹⁴) Takto shrnul Parkovy myšlenky G. A. Theodorson [1961:6]

jako adaptivní mechanismy. Struktura je tu pak viděna jako výsledek nesmírně složitých - vědomých i nevědomých, záměrných a nezáměrných - adaptivních procesů. Ovšem ekologie se nesoustřeďuje na tyto procesy, nýbrž na "komunitní struktury z hlediska jejich vnějších a pozorovatelných znaků". Konec konců důležitá je struktura: "Ekologie ... je studiem morfologie kolektivního života ..." [Hawley, 1944:398-405]. Ne že by neexistovaly procesuální aspekty sociálního života, jednající jednotlivci i skupiny, ale ekologie se ve své optice zaměřuje především na produkty těchto procesů. A tak Hawley převedl těžkou otázku vztahu mezi strukturou a procesy na problém perspektivy, případně metody. Sociální ekologie je mu vedle behaviorální a kulturní perspektivy jedním z možných přístupů, jak studovat lidské společnosti¹⁵.

Za aktuálnější příklad úsilí, jak se vyrovnat s otázkou vztahu mezi strukturami a procesy v ekologické analýze lze považovat *systémový přístup* k reformulaci předmětu sociální ekologie, kterou provedli v 70. letech P. Atteslander a B. Hamm [1974]. Je velmi instruktivní srovnat ho se starší teorií "ekologického komplexu" formulovanou O.D. Duncanem [1959] a L.F. Schnorem [1959]. Dodnes má tato teorie ekologického komplexu jistý vliv, a sice jako heuristický nástroj. Ekologický komplex je tvořen čtyřmi shluky proměnných, které tvoří jakési makrostavební bloky lidských ekosystémů: obyvatelstvem, organizací, prostředím a technologií. Mezi všemi těmito bloky se předpokládá interakce a vzájemná závislost. Konkrétní obsah těchto interakcí, jak a čím jsou uvedené bloky spojeny, jaké jsou mechanismy vzájemných vazeb, je ponechán bez vysvětlení. Je to typická makrostrukturální úvaha. Nevysvětlen také zůstává vztah mezi fyzikálními složkami prostředí a sociálními skutečnostmi. "Překlad" ze sociálního do hmotného a naopak zůstává u Duncana a Schnore bez vysvětlení, v jakési černé skřínce.

Atteslanderovi a Hammovi jde však právě o ujasnění vztahu mezi utvářením prostoru a utvářením sociálního světa (Raumgestaltung und Sozialgestaltung). Sociální ekologie se v jejich pojetí vrací zpět k Parkovskému důrazu na studium prostorových struktur společnosti, ale s větším důrazem na explikaci vztahu mezi sociálním, případně kulturním a prostorovým a naopak. Chtějí tím v podstatě spojit geografické a demografické studium forem sídel a sociologické studium obcí jako sociálních útvarů. Vztahy mezi utvářením prostoru a sociálním chováním a naopak se mají stát předmětem vědního oboru, který nazývají sociologií sídel (Siedlungssoziologie) a který je prakticky totožný se sociální ekologií.

Zaměřují se programaticky na řešení problému, který byl otevřen sociální morfologií a nebyl tam dořešen: na vztah mezi materiálním substrátem a sociální fyziologií. Hamm je si ovšem vědom nesmírných obtíží spojených s popisem a vysvětlením tohoto vztahu. Jako interpretační schéma volí model "prostorově-behaviorálního systému" (Raum-Verhalten System) složený z morfologického, institucionálního a semiotického subsystému. Předností jeho přístupu je skutečnost, že spojuje strukturální hledisko s procesuálním a že naznačuje, že vztahy mezi prostorovými elementy sídel a mnoha aktéry působícími v sídlech je nutno chápat

¹⁵) A. Hawley vyjádřil toto specifické zaměření ve svých pozdějších studiích z roku 1978 a 1986.

konkrétně a že prvním krokem tímto směrem je diferenciaci a klasifikaci aktérů a také vztahů mezi společnostmi a prostorem. Rozlišuje proto mezi osvojováním, užíváním a utvářením prostoru. To vše se děje v rámci takového pojetí, které zdůrazňuje, že prostor musí být vnímán a interpretován. Prostor je v Hammově pojetí společností jak užíván, tak i produkován; je jak zdrojem, tak i produktem. Není to již cosi vnějšího a ostře odděleného od lidského světa, jak je tomu v biologicky orientované sociální ekologii.

Jiné možnosti, jak konceptuálně a poté pomocí kauzálních vztahových modelů spojovat procesy a struktury, sondoval J. Friedrichs [1980]. Činí to na třech vzájemně souvisejících úrovních: 1. na obecné úrovni zabývající se spojením sociální organizace a prostorové organizace společnosti; transformačním článkem mezi oběma druhy organizací jsou tzv. příležitosti (opportunities), to jest veřejná a soukromá zařízení ve městech, neboť ty lze popsat jak v jazyku neprostorovém, tak i prostorovém; 2. na úrovni sociální a prostorové diferenciaci, čili specializace a dělby práce, kdy sociální diferenciaci vede řetězovitě k diferenciaci ploch ve městě; 3. na úrovni sociální a prostorové nerovnosti, která je důsledkem sladování známé skutečnosti, že v téže obci existují na jedné straně různé kvalitní plochy a na druhé straně sociálně diferencovaní obyvatelé. Friedrichs tak v podstatě konkretizoval to, co bychom mohli nazvat transformačními elementy, které spojují sociální a prostorovou strukturu společností, nebo přesněji řečeno společenství.

Jakmile začala sociální ekologie opouštět relativně bezpečné pole morfologického přístupu, který - vyjádřeno s Hawleyem - zkoumal komunitní struktury z hlediska jejich vnějších a pozorovatelných znaků, stála před podstatně obtížnější otázkou výkladu mechanismů, které vytvářejí sociálně prostorové struktury. Příliš obecné explanační schéma sociální ekologie, zdůrazňující procesy adaptace a přizpůsobování se ukázalo nedostatečné a neadekvátní pro výklad struktury měst, regionů a systému osídlení. Avšak Friedrichs poukázal také na nepřenositelnost většiny konkrétních principů obecné ekologie do analýzy sídel. Nejasnosti, před kterými stojíme, se týkají především povahy těchto mechanismů, jako např. toho, do jaké míry je sociálně prostorová struktura měst výsledkem mechanismů zhodnocujících půdu jako ekonomický zdroj a do jaké míry je důsledkem legálních a administrativních pravidel a rozhodnutí, nakolik vyjadřuje specializaci a diferenciaci lidských činností, sociální nerovnost, anebo nakolik je výsledkem hodnotových orientací a preferencí různých skupin obyvatelstva, hospodářských nebo veřejných subjektů.

S nedostatečně ujasněným problémem duality předmětu sociální ekologie souvisí i *neustálená interpretace* takových klíčových pojmů, jako je "*komunita*", "*prostor*", "*prostorová a sociální organizace*". V neo-ortodoxním pojetí sociální ekologie se např. zdůrazňovalo, že ne-prostorové aspekty organizace úživných činností lidských společenství, jako např. velikost, růst, složitost, rozsah specializace a diferenciaci, jsou nejdůležitějšími částmi sociální ekologie, zatímco prostorové a časové aspekty jsou vedlejší a jsou pouze užitečnými abstrakcemi, pomocí kterých lze měřit činnosti a vzájemné vztahy. V interpretacích, které jsou více inspirovány sociální morfologií a sociální geografií, jsou však takové jevy jako je prostorové rozložení obyvatelstva, jeho činností a institucí, právě tak jako prvky člověkem

vytvářeného hmotného prostředí, tj. budovy, sítě, obecně artefakty, považovány za legitimní předměty ekologického studia. Samozřejmě v jejich korelačních nebo funkčních vztazích k rozmanitým složkám sociální organizace.

Nesoustavně je rovněž v ekologických pracích používán pojem *prostoru*. Při deskriptivním pojetí bývá chápán jako "území", "plocha", někdy ovšem také jako vzdálenost či jako jakýsi vnější rámec, tedy téměř jako ekvivalent pojmu prostředí. Ve více interpretativním pojetí souvisí prostor s polohou, chápe se však také někdy jako zdroj nebo omezení, či jako předpoklad lidských činností. Četné práce, které již byly již o ekologické interpretaci prostoru napsány, však do věci nevnesly jasno¹⁶.

V souvislosti s rostoucím důrazem na roli aktivních subjektů v sociálním myšlení současnosti se dostalo do krize i tradiční pojetí pojmu *prostředí*. V ekologické perspektivě až téměř do současné doby převládalo Haecklovo pojetí tohoto pojmu. Prostředí je chápáno jako něco vnějšího vzhledem k jednotlivému organismu nebo souboru organismů, něco, čemu se jednotlivci nebo celé populace mohli pouze přizpůsobovat. H. Kötig [1978] takto chápané prostředí označil za "ekologickou valenci". Sociální organizace je v takovém tradičním pojetí něčím, co se vyvinulo a je udržováno v procesu adaptace populace vůči jeho prostředí. Při současném používání pojmu prostředí se myslí však více na pojetí, které razil Uexkull, tj. na ekologické požadavky organismů vůči okolí, ve kterém žijí. Takové pojetí je označováno pojmem "ekologická potence". Jsou to vlastně nároky na prostředí vyplývající z vnitřní organizace organismů. Zejména člověk má takový aktivní poměr k prostředí, které přizpůsobuje svým potřebám. Z historické analýzy vyplývá, že význam lidské "ekologické potence" se v dějinách člověka zvětšuje.

Posun v chápání významu pojmu prostředí a skutečnost, že se v ekologii člověka začíná klást větší důraz na ekologickou potenci, mění i názory na význam *psychologických* přístupů v ekologii. Podceňování znalosti "povahy druhu" v dosavadní ekologii bylo pravděpodobně také jednou z překážek poznání povahy ekologických procesů. Zdá se, že ve známé diskusi o ekologickém a behaviorálním přístupu ke studiu sociální organizace, kterou vedli O.D. Duncan a L.F. Schnore [1959] s P. Rossim [1959] a ve které Rossi zastával behaviorální hledisko, vyjádřil Rossi modernější stanovisko, které směřovalo rovněž k realističtějšímu pohledu na sociální ekologii a naznačovalo současná hlediska usilující o propojení mikro- a makrosociálního pohledu.

I letmý pohled na produkci ekologické školy ukazuje, že podíl vývojově či historicky orientovaných prací aplikujících ekologické paradigma je podstatně menší než podíl prací, které se zabývají strukturou ekologických jednotek anebo mezikulturními komparacemi těchto jednotek (např. měst). *Historické a vývojové hledisko* je uplatňováno spíše v tzv. kulturní ekologii J. Stewardové [1955] a jeho žáků, v analýze urbanizačních procesů a nejnověji ve vývojově srovnávacích studiích měst. Vývojová sociální ekologie je zcela ojedinelá, a to jak ve smyslu empirickém, tak i teoretickém. Výjimkou jsou práce Hawleye a starší Burgessovy studie o růstu měst, McKenziesho teorie vzniku metropolitních oblastí, W.T. Martinova [1955]

¹⁶) Nejnověji B. Hamm a B. Jalowiecki vyd. [1990]

práce o ekologické změně v okrajových městských územích. Z novějších pokusů uplatnit evoluční perspektivu je třeba uvést B. Hammovu [1987] skicu vývoje městských sociálně prostorových struktur v kapitalistických zemích a práce J. Friedrichse [1978, 1985]. Historicky orientované práce o městech i o změnách jejich vnitřní struktury vznikají spíše na půdě rychle se rozvíjejícího oboru historie měst a opírají se o tradiční historickou nebo sociálně historickou metodologii.

Problém nedostatečného respektu k historické povaze ekologických struktur, který lze naopak pozorovat v rámci ekologické tradice výzkumu sídel, nespočívá pouze v malém počtu prací věnovaných tomuto tématu. Je hlubší. Jeho podstatou je skutečnost, že změna struktury měst je v ekologii chápána téměř jako přírodní, biologický proces. Do jisté míry úsilí, pracovat s pomocí biologických analogií při analýze takových jevů jako je růst měst nebo jejich expanze, přineslo určité pozitivní výsledky. Na rozdíl od ryze historického přístupu toto úsilí vedlo k cenným generalizacím a k postřehnutí určitých obecných rysů ve vývoji měst a jejich struktury. Nicméně vzájemný vztah mezi generalizacemi o růstu měst, jejich expanzi, o jejich vnitřní strukturaci na základě sociální a prostorové dělby práce a jinými evolučně chápanými pojmy na jedné straně a "dějinami" jako postupné řadě diskontinuitivních "sociálních typů" [Hawley, 1978:789] nebo společenských formací v marxistickém smyslu na druhé straně, zůstává nejasný. Nedostatečně konceptualizovaný zůstává v ekologii rovněž vztah mezi ekologickými růstovými a expanzními procesy a společenskou změnou obecně. A právě zde by se mohla ekologie přiblížením k historickému přístupu teoreticky obohatit. Všechny dosavadní práce, pokoušející se vysvětlit rozdíly v ekologických strukturách měst před a po přechodu k socialistické organizaci společnosti¹⁷, narážely na potíže při výkladu těchto rozdílů. Neměly k dispozici nezbytnou teorii. A tak vztah ekologie k historickému přístupu zůstává její dlouhodobou slabinou.

Možné směry nového vymezení

Jakýkoliv pokrok v sociální ekologii, jak ve smyslu teoretickém tak i praktickém - tj. ve smyslu její větší politické relevance, je podmíněn absorbcí soudobých sociologických *teorií strukturace* a absorbcí metod *víceúrovňové analýzy*, která je u nás známější pod pojmem kontextuální analýza.

Pojem strukturace popisuje podle známé Giddensovy¹⁸ definice "podmínky, kterými se řídí kontinuita a transformace struktur". Není to totéž jako skupiny, kolektivity nebo organizace. Tyto jevy, které mají být studovány jako systémy sociálních interakcí, mají právě struktury. Ty je zapotřebí chápat jako systémy "vytvářejících pravidel a zdrojů", které jsou neosobní, nemají specifickou sociálně časovou polohu a "nemají subjekt", na rozdíl od konkrétních, v čase a místě existujících činností a akcí, jimiž se projevují.

Je však zapotřebí dodat, že propozice pohlížet na ekologické struktury, tj. na ony skutečnosti, které Hawley popsal jako "organizaci vzájemných závislostí, které

¹⁷) Pokoušel jsem se naznačit možné výkladové principy ve studii o vývoji ekologické struktury Prahy v období 1930-1960 [Musil 1968].

¹⁸) Jde o definice z jeho starší práce [Giddens 1976].

činí z obyvatelstva soudržnou funkční jednotku", a na ekologické akce (procesy), např. rozhodnutí rodin stěhovat se, stejným způsobem jako se dívá teorie strukturace na "jazyk" (struktura) a na "řeč" (akce a interakce), by měla být akceptována se souhlasem, avšak také s opatrností a s důrazem na začlenění tohoto pohledu do specifického pojmového rámce ekologie. Hlubší pochopení duality jakékoliv sociální struktury a zejména duality role lidských činností, které Giddens označil také jako "situované akce subjektu", by nepochybně vneslo do sociální ekologie možnost spojovat ve výkladu kontexty, jednotlivé aktéry a jednání. Je to však stále pouze obecné, byť velice plodné východisko, které ve své obecné podobě samo o sobě neumožňuje výklad vytváření sociálně prostorových struktur měst, případně i systémů osídlení. Giddensovy nedávné pokusy definovat tzv. mody regionalizace, chápané nikoliv pouze jako umístění v prostoru, nýbrž jako zónování v časoprostoru vztahované k opakujícím se rutinním sociálním činnostem¹⁹ naznačují novou cestu, jak v sociální ekologii spojovat procesy se strukturami. V procesu takového zónování se podle Giddense uplatňují čtyři způsoby regionalizace: forma, trvání, rozpětí (měřítko) a povaha. Dalším konstituujícím prvkem každé prostorové organizace je "vymezování" umožňující udržovat trvalé a odlišné vztahy mezi "přední" a "zadní" zónou. Tato regionalizace se uplatňuje jak v mikrodimenzi (bezpečnost, kontextualita chování), tak i ve větších dimenzích, např. při rozlišování jádrových a periferních oblastí různě velkých prostorových útvarů.

Tudy vede pravděpodobně spojení od takto duálně chápané sociální a tudíž i ekologické struktury k sociálně ekologické analýze města, která by překročila meze makrostrukturálního přístupu. Je však zřejmé, že operacionalizace tohoto přístupu vede spíše přes aplikaci metod víceúrovňové analýzy v ekologii, tak jak ji rozvíjí např. Hartmut Esser [1988], anebo přes rozpracování tzv. časové geografie v Hägerstrandově [1975] a Predově [1985] pojetí. Skutečnost, že tak prominentní autoři jako Hägerstrand a Pred považovali za vhodné operacionalizovat teorii strukturace ve výzkumu organizace městského života a v historicko-geografickém studiu utváření venkovského osídlení, svědčí o závažnosti Giddensových podnětů.

Výhrady, které lze mít vůči teorii strukturace v její konkrétní aplikaci na města, by však neměly zastítní trvalejší smysl jejího poselství. Ten spočívá v posunu základní perspektivy sociální ekologie a v důsledku tohoto posunu také ve změnách metod. Jádro posunu spočívá v tom, že jakoukoliv sociálně prostorovou jednotku je nutno důsledně chápat v duchu duality struktury, tj. současně jako produkt lidských aktivit i jako médium a rámec těchto aktivit. Metodicky to znamená ve stejné míře se věnovat jak morfologickým produktům lidských činností, tak i vlastním procesům, jednáním i aktérům, které vedou k vytváření ekologických struktur.

Velmi konkrétně přispívá k současné redefinici sociální ekologie *víceúrovňová*, čili *kontextuální analýza*, která důsledně pracuje se třemi proměnnými: 1. individuálními aktéry, 2. kontexty, 3. jednáními. Víceúrovňová

¹⁹) Srv. A. Giddens [1984].

analýza má jednak obecně propracovanou teoretickou základnu²⁰, jednak byla již aplikována v sociologickém výzkumu měst, např. ve výzkumu sociální segregace²¹.

Autoři, uplatňující víceúrovňovou analýzu, zdůrazňují, že příčinou potíží dosavadní sociální ekologie při vysvětlování vzniku a změn struktury měst je jednak převažující makropřístup ("sociální struktury vysvětlují sociální struktury"), jednak odtržení mikro- a makroúrovně společnosti (aktérů, jejich jednání a ekologické struktury). Tak jako nelze vysvětlit struktury ze struktur, což lze označit jako kolektivistický omyl, nelze vysvětlit individuální jednání aktérů z jejich vnitřních dispozic, cílů a záměrů, bez přihlédnutí ke kontextu, tj. bez přihlédnutí k ostatním aktérům, jejich jednání a dohodnutým pravidlům, což lze označit jako psychologický nebo redukcionistický omyl. Stejně tak nelze ovšem vysvětlit jednání z jednání, jak se o to pokoušejí někteří autoři, např. N. Luhmann [1984]. Kontexty, čili ekologické struktury, se nevytvářejí ničím jiným než jednajícími osobami, jednáními a produkty těchto jednání, přičemž se musí brát v úvahu i vliv přirozených podmínek prostorových a jejich hodnocení lidmi. Produkty jednání samozřejmě pak znovu působí na jednání aktérů. Centrální roli v tomto cyklu jednání hrají záměry, hodnocení a očekávání aktérů v kontextuálně určené situaci. Naproti tomu produkty jednání, a celý takto chápaný ekologický proces, jsou nezávislé na záměrech jednotlivců.

Teorie strukturace a víceúrovňové analýzy řeší v současné době nejspokojivěji obtíže spojené s výkladem vztahu mezi sociálně prostorovými strukturami a sociálními procesy a jednáním jednotlivých aktérů. Tomuto strukturačnímu pojetí odpovídá i velmi inspirativní pojem *sociálních figurací*, který uvedl do sociologie Norbert Elias [1981]. Definoval sociální figurace jako síť individuí, "která jsou spojena díky vzájemné elementární orientovanosti, odkázanosti a závislosti a která tak společně vytvářejí propojené pletivo, neboli figurace". Součástí figurací jsou také symboly.

Ve světle této definice lze vymezit pole sociální ekologie jako studium sociálně prostorových figurací různých dimenzí jak v jejich strukturálních, tak i procesuálních modalitách. Norbert Elias sám upozornil na možnost takové ekologické explikace jeho pojmu. "... Figurace tvoří také obyvatelé určité vsi, určitého města nebo určitého národa, i když v tomto případě není figurace přímo vnímatelná, neboť řetězce vzájemných závislostí, které zde lidí navzájem pojí, jsou velmi dlouhé a diferencovanější."

Sociálně ekologická modifikace pojmu figurace, kterou navrhuje, spočívá v tom, že do pojmu figurace zahrnujeme i hmotné artefakty a jejich prostorové uspořádání. Ekologie chápe sídla, města a další sociálně prostorové jednotky jako jednotu lidí, prostorově hmotných struktur, pravidel užívání prostoru a hmotných objektů přírodních i člověkem vytvořených a procesů vedoucích ke změnám jednotlivých prvků takové figurace. To, co činí ze sociální ekologie specifickou

²⁰) K základním pracem patří H. M. Blalock [1984], L. Boyd, G. R. Iversen [1979], M. T. Hannan [1970].

²¹) Dobrý přehled, srovnávající mimo jiné makro- a mikropřístup k výkladu sociální segregace, obsahuje studie [Friedrichs 1988].

disciplínu, která je oddělena od ostatních částí sociologie, je její orientace na studium sociálních procesů, které vedou k formování více či méně stabilních sociálně prostorových figurací a ovšem také obráceně, její orientace na zkoumání vlivu sociálně prostorových figurací a jejich jednotlivých částí na tzv. ne-prostorové a ne-hmotné stránky společnosti. Součástí takové perspektivy je rovněž to, co H. Linde [1972] a B. Joerges [1977] označili jako "sociologii hmotných podmínek".

V ekologické perspektivě jsou tudíž všechny člověkem vytvořené nebo přeměněné fyzikální nebo biologické předměty a jejich prostorové uspořádání součástí sociální struktury se všemi ekonomickými, mocenskými, kulturními a jinými sociálními implikacemi. Stále se proměňující sociálně prostorové figurace však nelze chápat pouze jako komunity v Hawleyově smyslu, tj. jako "teritoriálně lokalizované systémy vztahů mezi funkčně diferencovanými částmi ...". V tomto ohledu se soudobá sociální ekologie - v důsledku velkých diskusí o předmětu a orientaci sociologie města v posledních zhruba 20 letech - odděluje od neo-ortodoxních formulací, i když je jimi stále ovlivňována. V neo-ortodoxní verzi byla totiž komunita chápána stále jako analogie biocenózy, byť označované jako lidská biocenóza, tj. jako *ohraničená* a především na *místní* prostředí adaptovaná jednotka. Toto stanovisko je v soudobé sociální ekologii neudržitelné, i když existují některé typy biologicky orientovaných studií ekologie města, kde je takový přístup zcela legitimní. Příkladem jsou např. studie o metabolismu měst a další. Nedorozumění vzniká v tom okamžiku, kdy se podobné práce zařazují pod pojem sociální ekologie.

Sociálně prostorové figurace, které studuje sociální ekologie, nejsou především takto lokálně ohraničené útvary. Jsou to sídelní jednotky, které jsou v průmyslových i post-průmyslových společnostech, současně:

- uzly vnělokálních národních i mezinárodních vztahů a systémů: zejména velká města se stávají součástí celý svět obepínajících hospodářských činností a institucí,
- středisky dominujícími i obsluhujícími své regiony, přičemž se stále zvětšují jak tato střediska, tak i jejich regiony,
- lokálními sociálně prostorovými figuracemi sui generis, které vznikly v důsledku adaptace na prostředí a zdroje konkrétní lokality.

Konceptualizace měst a jejich regionů jako útvarů, které také ve své vnitřní prostorové struktuře reflektují současně všechny tři uvedené stránky figurativních principů, otevírá možnost spojovat bez rozporů stanoviska, která se ještě v nedávných diskusích zdála být neslučitelná. Týká se to např. *vztahu lokálního a globálního* ve společnosti. Vyjádřeno jiným způsobem: bylo by chybou považovat města za oddělené předměty sociálního výzkumu jako tzv. totální fenomény některých teorií obce, např. u R. Königa [1958], ale bylo by rovněž chybou považovat je pouze za průsečíky nebo mikrókosmy globální společnosti. V této souvislosti je instruktivní srovnat vývoj názorů na tento problém v evropských kapitalistických a bývalých socialistických zemích. Jestliže v západoevropských zemích od poloviny 60. let bylo stále více zdůrazňováno, že "sociologická analýza

města musí začít analýzou společnosti²², v bývalých socialistických zemích bylo možno pozorovat opačný pohyb. Sociální teorie globální společnosti v podobě zvlgarizovaného marxismu se ukázala být příliš obecným nástrojem pro pochopení a řešení lokálních a regionálních problémů a vedla vlastně k destrukci živých horizontálních struktur. Přes globalizaci a "homogenizaci" společností v těchto zemích se stále více ukazovalo, jak se nelze obejít bez rozboru regionálních a lokálních specifik.

Proto nepřekvapuje, že zhruba ve stejné době, kdy Peter Saunders [1985] konstatuje, že: "... v současných kapitalistických společnostech nejmenší oddělenou prostorovou jednotkou, kterou můžeme považovat za základ sociologické analýzy, je ta, která je vymezena teritoriálními hranicemi národního státu", většina regionálních sociologů ve východní Evropě začala zdůrazňovat nutnost a účelnost sociologického studia malých i větších teritoriálních jednotek²³. Jedna taková znalost specifických znaků regionů a měst, jejich obyvatelstva i jejich způsobu života a sociálně prostorových struktur v konkrétních lokalitách a oblastech umožňuje porozumět struktuře národních států a zejména umožňuje racionální regionální plánování, konkrétně koncipovanou sociální politiku a také koncipování dobře fungující správní organizace národních států.

V této nové perspektivě klade sociální ekologie na jedné straně důraz na konkrétní znalosti jednotlivých sídel, regionů a celých států, na druhé straně také na budování nové teorie, jejímž jádrem je vysvětlení forem a vývoje sociálně prostorových figurací typu ves, město, velkoměsto, aglomerace, region, chápaných však vždy jako *průnik* globálních, regionálních a lokálních procesů. Důraz tedy není již kladen na funkční a strukturální produkty adaptačních procesů na prostředí, nýbrž na postižení sociálně prostorových vzorců, které jsou výsledkem adaptivních, kooperativních, ale také soutěživých a konfliktních interakcí mezi různými kategoriemi aktérů. Těmito aktéry, působícími současně a na různých rovinách jednotlivých sídel či regionů, jsou jednotlivci, domácnosti, sociální skupiny, hospodářské organizace, asociace, orgány samosprávy, ale také národních vlád.

Spojit analýzu chování všech těchto kategorií aktérů s rozlišením shora uvedených tří úrovní sociálně prostorových figurací, tj. národní, případně mezinárodní, regionální a lokální úrovně, je neobyčejně obtížné. Některé nejnovější práce autorů jako je B. Hamm nebo H. Esser, zabývající se víceúrovňovou analýzou, naznačují možná řešení.

Systematické víceúrovňové analýze by prospělo soustavné používání tří kategorií *sociální diferenciace*, které při rozborech struktury měst rozlišil J. Friedrichs [1982]:

1. Procesy *funkční diferenciace* lidských činností a v důsledku toho i ploch sídel na základě specializace a dělby práce. Jde o procesy, které závisejí na hospodářské bázi sídel a jejich funkční specializaci, na postavení jednotlivých

²²) To bylo stanovisko většiny protagonistů tzv. nové sociologie města, tvořené různorodou skupinou neo-marxistických a neo-weberianských autorů. Srv. zejména publikace L. Reissmana [1964], M. Castellse [1973], R. Pahla [1970], P. Saunderse [1985].

²³) Podrobně je tento názor vyložen v knize S. Grundmanna [1981].

měst v národním a regionálním systému osídlení, na jejich velikosti a také na stupni vývojové rozvinutosti sídelních systémů jako celku.

2. *Sociální nerovnosti* spojené s globálními sociálními systémy, které se navzájem liší mírou a druhem nerovností, jak je tomu např. v zemích se silně rozvinutou nebo slabě rozvinutou redistribucí.
3. *Prostorově podmíněné nerovnosti*, způsobené rozdíly v poloze bydlišť, pracovišť a jiných míst pobytu opakovaně obyvateli užívaných, nerovnosti vůči pozitivně a negativně hodnoceným, přírodním i společností vytvářeným zdrojům jako jsou pracovní příležitosti, obchody, služby, parky, dopravní spoje; nebo naopak znečišťující průmyslové objekty, železniční tratě, skladiště apod.

Poslední kategorie diferenciací je ne-prostorově myslícími sociology - a těch je mnoho - přehlížena. Má však v sociálně ekologickém přístupu značný význam. Je zapotřebí rovněž zdůraznit, že tyto diferenciace jsou obvykle dlouhodobě historicky fixovány a představují prostorový výraz v minulosti vzniklých sociálních nerovností. Je to např. dobře vidět na setrvačnosti sociálně prostorových struktur i takových měst, jako je Praha, která prošla ve 20. století velkými sociálními proměnami a přesto si některé své sociálně ekologické dimenze vzniklé v 19. století podržela do současné doby.

Kontextuální, *víceúrovňová analýza* může být prohloubena podle našeho soudu propojením Friedrichsových typů diferenciace s rozlišením na tři základní úrovně sociálně prostorových figurací, jak to naznačuje následující matice:

	A Funkční diferenciace	B Sociální nerovnosti	C Prostorové nerovnosti
1) faktory globální dimenze			
2) faktory regionální dimenze			
3) faktory lokální dimenze			

Matici, která je heuristickým nástrojem, lze číst jako sadu hypotéz a otázek; např.:

1. Jak působí stupeň nebo fáze urbanizace jednotlivých zemí na funkční a demografickou diferenciaci obyvatel sídel nebo teritorií? 1 ---> A; 2. Jak závisí prostorové nerovnosti ve městech na regionálním postavení jednotlivých měst? 2 ---> C; 3. Existuje závislost stupně sociální segregace na velikosti měst a na jejich postavení v systému osídlení? 1 ---> B.

Odpovídat spolehlivě na tento druh otázek je možné jen při uplatnění *komparativního*, nejlépe mezinárodního, v horším případě internacionálního typu výzkumu. Soudobá sociální ekologie postrádá takové systematicky uskutečňované komparativní studie, přesto, že na jejich potřebu již před mnoha lety poukazoval

G. Sjöberg [1960]. Vypracovat metodologii těchto komparací patří proto k naléhavým úkolům dalšího rozvoje sociální ekologie.

I když značná část prací zařaditelných pod pojem "sociální ekologie" bude mít i v budoucnosti povahu makrostrukturální analýzy pracující se statistickými agregáty, neměli bychom zapomínat na to, že již Parkův "...zájem o ekologii byl převážně inspirován příslibem, že umožní objektivizaci sociálních pozorování"²⁴. V Parkově podání také význam statistiky a její aplikace v ekologickém výzkumu měst vyplývá z toho, že "...sociální vztahy jsou tak často a nutně korelovány s prostorovými vztahy ... fyzické vzdálenosti ... jsou, anebo se zdají být indexy sociálních vzdáleností" [Park, 1952:54]. V začátcích sociální ekologie bylo respektování duality sociálního života, jak je patrné z těchto citací, velmi živé a existují četné důvody pro to, aby se tento zapomenutý motiv znovu oživil.

Park svými poznámkami chtěl říci, že statistická analýza pozorovatelných a měřitelných strukturálních aspektů města je vhodným sociologickým instrumentem, ale současně že je zapotřebí také chápat co je "za" touto analýzou a jaké procesy vlastně vytvářejí sociálně prostorovou strukturu měst. Oživení této stránky Parkovské tradice by obohatilo sociální ekologii o *interpretativní a dynamizující aspekt*. In concreto by se to mělo projevit:

1. Větším důrazem na studium ekologických *procesů* jako aktů vedoucích k optimalizaci polohy všech relevantních subjektů v městském prostoru a v systému osídlení obecně.
2. Hlubším studiem procesů *hodnocení* jednotlivých částí měst i jednotlivých sídel, čili analýzou sídelních preferencí různých sociálních subjektů a také rozbohem příčin těchto preferencí.
3. Důrazem na studium strukturovaných *pravidel*, která regulují optimalizační aktivity subjektů a která jsou vždy těsně spojena s globální strukturou každé společnosti, tj. s jejich ekonomickými institucemi, s právem, s plánováním a jeho ideologiemi, ale také se soustavou dohodnutých morálních hodnot a kulturních vzorců.
4. Vypracováním *typologie* sociálních *subjektů*, tj. aktérů usilujících o optimalizaci své polohy v sociálním prostoru měst a osídlení a rovněž tak vypracováním typologie subjektů a institucí regulujících tyto prostorové aktivity.
5. Hlubším studiem samotných *procesů optimalizace* polohy. Pod tímto pojmem se rozumí úsilí různých aktérů umístit se při svých činnostech, jakými jsou např. bydlení, práce, nakupování, prodávání, trávení volného času, tam, kde tyto činnosti přinesou největší užitek nikoliv pouze v ekonomickém, nýbrž v širším sociálním slova smyslu. Tím se ekologie odlišuje od regionální ekonomie a ekonomie měst. Vlastnosti kvality prostředí by se měly v tomto novém pojetí ekologie určovat na základě požadavků plynoucích z různých lidských činností a také z vlastností aktérů. Jde tu o ekologickou potenci v pravém slova smyslu.

²⁴) Takto Parka interpretovali Duncan a Pfautz [1960].

Taková optimalizace prostorového jednání probíhá z jedné strany v historicky již vytvořené prostorové struktuře, na druhé straně tato struktura je činností četných aktérů nepřetržitě měněna a nově vytvářena. Sociální prostor je vždy znovu a znovu lidmi produkován. Prostory a polohy jsou současně - jak těmi, kdo usilují o optimalizaci své polohy, tak i těmi, kdo tyto procesy regulují - trvale *hodnoceny*. Takové hodnocení (připisování určitým polohám vyšší nebo nižší hodnoty) je naprosto nezbytným předpokladem racionální volby.

Procesy optimalizace prostorových poloh aktérů mohou probíhat rozmanitým způsobem, což závisí na *institucionálním rámci* a konec konců především na daném typu společnosti. To znamená, že nemusí mít výlučně povahu soutěže - i když se zdá, že ta je v nich vždy nějakým podílem zastoupena - nýbrž i smlouvání, nebo někdy také kooperace. Jinými slovy řečeno, nejedná se tu nutně pouze o hospodářské procesy, nýbrž také o procesy sociální a kulturní.

Této vnitřní různorodosti povahy optimalizačních procesů jsou si velmi dobře vědomi lidé, kteří se profesionálně zabývají plánováním měst a oblastí. Nejvíce si to uvědomovali plánovači měst ve společnostech s plánovaným hospodářstvím, kde plány nahradily tržní mechanismy. V těchto podmínkách se rozhodovalo o prostorové struktuře měst na obecné úrovni do značné míry na základě hospodářsko-plánovacích rozhodnutí a zejména na základě rozhodnutí dosáhnout určitých ideologických nebo politických cílů, např. v oblasti bydlení. Ivan Szelényi [1987] to vyjádřil velmi jasně: "... jakýkoliv pokus vytvořit teorii sociálně prostorové struktury měst v socialistických společnostech musí začít sociologií bydlení, pokračovat odtud k sociologii plánování měst a vyvrcholit v sociologické teorii městského prostoru...". Je zapotřebí zdůraznit, že shora uvedené cíle nebývaly vždy snadno integrovatelné, že řada z nich byla protichůdná a že to, co trh řešil v podstatě cenovými mechanismy, musilo být nahrazeno politickými rozhodnutími, často ovšem tak zvanými odbornými rozhodnutími samotných plánovačů, bez vtažení k autentickým záměrům těch, kterých se taková rozhodnutí týkala. Nicméně případy skutečného "dohadování" mezi aktéry navzájem a mezi aktéry a plánovači se vyskytovaly také a představují neobyčejně zajímavý, nicméně dosud málo popsany typ ekologických procesů.

Optimalizační procesy závisí vždy také na *počtu, druhu a sociální pozici aktérů*. Jestliže je počet relativně nezávislých účastníků velký, probíhají tyto procesy jinak než při menším počtu subjektů. To se pak musí projevit i v podobě dosažených a "dojednaných" prostorových rovnováh. Není pochyb o tom, že existují objektivně pozorovatelné rozdíly v prostorovém uspořádání měst v kapitalistických a socialistických zemích, což se projevuje např. na povaze a velikosti nových čtvrtí, na struktuře center, na skladbě a poloze nákupních a služných středisek atd.

Sociálně prostorová struktura měst, jako výsledek komplexních optimalizačních procesů, závisí ovšem nejen na počtu, nýbrž i na skladbě aktérů. Hägerstrandův pokus, který rozvedl dále A. Giddens, vysvětlit strukturu měst pomocí časoprostorové analýzy chování jednotlivců a domácností, je nepochybně velmi podnětný, avšak vede k omezení pohledu na reálnou skladbu prostorově činných subjektů. Bylo by účelné rozlišovat alespoň tři kategorie aktérů:

1. Jednotlivce, domácnosti a rodinné podniky.
2. Kolektivní subjekty na lokální a regionální úrovni, jako např. lokálně působící podniky, filiálky banky, úřadů, obchodních domů atd., jakož i lokální složky správy, plánování, stavebních firem, realitní kanceláře a také lokální zájmové skupiny nebo asociace, atd.
3. Regionální a centrální vlády, ministerstva, centrální plánovací organizace, národně nebo mezinárodně organizované podniky s lokálními pobočkami apod.

I když význam třetí skupiny rychle roste a vnáší do sociální ekologie neobyčejně silný prvek internacionalizace a globalizace, lokální a regionální úroveň subjektů nepřestává hrát v utváření sociálního prostoru významnou roli

Závěrečné poznámky

Dějiny sociální ekologie byly až do přítomnosti dějinami úspěšného odhalování a objevování pravidelností a struktur v zdánlivě chaotické existenci převážně městských společenství. Fascinace těmito strukturami a použití některých nevhodných analogií způsobily, že zájem o ekologii začal klesat. I když by se nemělo pochybovat o oprávněnosti a pozitivním významu původní orientace sociální ekologie, není zároveň pochyb o tom, že je zapotřebí usilovat o novou, vyváženější pozici této významné součásti sociologie. Pro výklad vnitřní struktury měst i systémů osídlení v soudobých společnostech je nutno dosavadní makrostrukturální přístupy doplnit analyticko-procesuálními, které by mohly čerpat ze soudobých teorií strukturace, kontextuálními přístupy, které pracují s metodami víceúrovňové analýzy a jsou ovlivněny školou racionální volby, a konečně na třetím místě historickými přístupy, které chápou strukturu měst jako nepřetržitě se proměňující soustavu rovnováh a nerovnováh, měněnou činností a dosahováním cílů bohatě strukturovaných aktérů usilujících o optimální polohu pro tyto činnosti a cíle. Není ovšem pochyb o tom, že verifikace účelnosti takových reformulací může být dosaženo pouze pomocí empirických prací.

Literatura

- Alihan, M.A.* 1938. *Social Ecology*. New York: Columbia University Press.
- Atteslander, P., Hamm, B.* 1974. *Materialien zur Siedlungssoziologie*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- Blalock, H.M.* 1984. Contextual-Effects Models: Theoretical and Methodological Issues. *Annual Review of Sociology*, vol. 10, 353-372.
- Boyd, L., Iversen, G.R.* 1979. *Contextual Analysis: Concepts and Statistical Techniques*, Belmont.
- Burgess, E.W.* 1925. *The Growth of the City: An Introduction to a Research Project*. In: *The City*, vyd. R.E. Park, E.W. Burgess a R.D. McKenzie. Chicago: University of Chicago Press.
- Castells, M.* 1973. *La question urbaine*. Paris: Francois Maspero.
- Dangschat, J.* 1985. *Soziale und räumliche Ungleichheit in Warschau*. Hamburg: Christians.

- Davie, M.R.* 1938. The Pattern of Urban Growth. In: Studies in the Science of Society, vyd. G.P. Murdock. New Haven: Yale University Press.
- Dogan, M. & Rokkan, S.* 1969 vyd. Quantitative Ecological Analysis in the Social Sciences. Cambridge: Mass., Harvard University Press.
- Duncan, O.D., Schnore, L.F.* 1959. Cultural, Behavioral and Ecological Perspectives in the Study of Social Organization. The American Journal of Sociology, vol. 65, 132-149.
- Duncan, O.D., Pfautz, H.W.* 1960. Translators' Preface v knize Halbwachs, M.: Population and Society. Introduction to Social Morphology. Glencoe, Illinois: The Free Press.
- Durkheim, E.* 1897 1898. Morphologie sociale. L'année sociologique, vol. 2, 520-21.
- Durkheim, E.* 1900. La sociologie et son domaine scientifique. Revista italiana di sociologia, vol. 4, 127-48.
- Elias, N.* 1981. Was ist Soziologie? München: Juventa Verlag.
- Esser, H.* 1988. Sozialökologische Stadtforschung und Mehr-Ebenen-Analyse. Soziologische Stadtforschung, Sonderheft 29. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 35-55.
- Firey, W.* 1945. Sentiment and Symbolism as Ecological Variables. American Sociological Review, vol. 10, 140-48.
- Friedrichs, J.* 1988. Makro- und mikrosoziologische Theorien der Segregation. Soziologische Stadtforschung, Sonderheft 29. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 56-77.
- Friedrichs, J.* 1978. Stadtentwicklungen in kapitalistischen und sozialistischen Ländern. Rowohlt, Reinbek.
- Friedrichs, J.* 1980. Stadtanalyse. Soziale und räumliche Organisation der Gesellschaft. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Friedrichs, J.* 1985. Stadtentwicklungen in West- und Osteuropa. Berlin-New York: Walter de Gruyter.
- Gibbs, J.P., Martin, W.T.* 1962. Urbanization, Technology and the Division of Labor: International Patterns. American Sociological Review, vol. 27, 667-77.
- Giddens, A.* 1976. New Rules of Sociological Method. London: Hutchinson.
- Giddens, A.* 1984. The Constitution of Society. Cambridge: Polity Press.
- Grundmann, S.* 1981. Das Territorium - Gegenstand soziologischer Forschung. Berlin: Dietz Verlag.
- Hägerstrand, T.* 1975. Space, Time and Human Conditions. In: Dynamic Allocation of Urban Space, vyd. A. Karlquist. Farnborough.
- Halbwachs, M.* 1960. Population and Society. Introduction to Social Morphology. Glencoe, Illinois: The Free Press. (Překlad: Morphologie sociale. Paris: Librairie Armand Colin, 1938).

- Hamm, B.* 1977. Die Organisation der städtischen Umwelt. Frauenfeld-Stuttgart: Verlag Huber.
- Hamm, B.* 1987. Soziale Segregation im internationalen Vergleich. Trier: Trierer Beiträge zur Stadt- und Regionalplanung.
- Hamm, B., Jalowiecki, B.* 1990. The Social Nature of Space, Warszawa: PAN.
- Hannan, M.T.* 1970. Problems of Aggregation and Disaggregation in Sociological Research, Chapel Hill 1970.
- Harloe, M.* 1984. Sector and class: a critical comment. International Journal of Urban and Regional Research, vol. 8, 228-37.
- Hawley, A.H.* 1944 Ecology and Human Ecology. Social Forces, vol. 22, 398-405.
- Hawley, A.H.* 1978. Cumulative Change in Theory and in History. American Sociological Review, vol. 43, 787-796.
- Hawley, A.H.* 1986. Human Ecology. A Theoretical Essay. Chicago.
- Janson, C.G.* 1969. Some Problems of Ecological Factor Analysis. In: Dogan, M. & Rokkan, S. vyd.: Quantitative Ecological Analysis in the Social Sciences, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Joerges, B.* 1977. Gebaute Umwelt und Verhalten. Baden-Baden.
- Kaltenberg-Kwiatkowska, E.* 1973. Przeobrażenia struktury społeczno-przestrzennej miasta pod wpływem uprzemysłowienia. Warszawa, PAN.
- König, R.* 1958. Grundformen der Gesellschaft: Die Gemeinde. Reinbek, Rowohlt.
- Kötig, H.* 1978. Zum humanökologischen Begriff "Habitat" in der Stadtökologie. Bericht über ein Kolloquium der Deutschen UNESCO-Kommission, veranstaltet in Zusammenarbeit mit der Werner-Reimers-Stiftung, Bonn.
- Linde, H.* 1972. Sachdominanz in Sozialstrukturen. Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).
- Lojkine, J.* 1977. Le marxisme, l'état et la question urbaine. Paris: Presses Universitaires de France.
- Luhmann, N.* 1984. Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie. Frankfurt.
- Martin, W.T.* 1955. The Growth of Metropolitan Regions on the Pacific Coast. Research Studies of the State College of Washington, vol. 23, 102-109.
- Matějů, P., Večerník, J., Jeřábek, H.* 1979. Social Structure, Spatial Structure and Problems of Urban Research: The Example of Prague. International Journal of Urban and Regional Research, č. 2, 181-202.
- McKenzie, R.D.* 1926. The Scope of Human Ecology. Publications of the American Sociological Society, vol. 20, 141-54.
- Mingione, E.* 1977. Sociological approach to regional and urban development, Comparative Urban Research. vol. 4, 21-38.
- Musil, J.* 1968. The Development of Prague's Ecological Structure. V knize vyd. Pahl, R. E.: Readings in Urban Sociology. Oxford: Pergamon Press.

- Musil, J.* 1987. Housing Policy and the Sociospatial Structure of Cities in a Socialist Country - the Example of Prague. *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 1, 27-36.
- Pahl, R.E.* 1970. *Whose City?* London: Longman.
- Park, R.E.* 1936. Human Ec. *The American Journal of Sociology*, vol. 42, 1/1-15.
- Pickvance, C.G.* 1976. *Urban Sociology. Critical Essays.* London: Methuen.
- Pióro, Z.* 1962. *Ekologia społeczna w urbanistyce.* Warszawa: Arkady.
- Pióro, Z.* 1982. *Przestrzen i społeczeństwo. Z badań ekologii społecznej.* Warszawa: Książka i Wiedza.
- Piotrowski, W.* 1966. *Spoleczno-przestrzenna struktura miasta Łodzi. Studium ekologiczne.* Wrocław: Ossolineum.
- Pred, A.* 1985. The Social Becomes the Spatial, The Spatial Becomes the Social: Enclosures, Social Change and the Becoming of Places in Skane. In: *Social Relations and Spatial Structures*, wyd. Gregory, D., Urry, J., Basingstoke.
- Preteceille, E.* 1986. Collective consumption, urban segregation and social classes, *Society and Space*, vol. 4., 145-54.
- Quinn, J.A.* 1939. The Nature of Human Ecology: Reexamination and redefinition. *Social Forces*, vol. 18, 161-68.
- Reissman, L.* 1964. *The Urban Process. Cities in Industrial Societies.* Glencoe: The Free Press of Glencoe.
- Rossi, P.H.* 1959. Comment. *The American Journal of Sociology*, vol. 65, 146-149.
- Saunders, P.* 1981. *Social Theory and the Urban Question.* New York: Holmes & Meier Publishers, Inc.
- Saunders, P.* 1985. Space, the City and Urban Sociology. In: *Social Relations and Spatial Structures*, wyd. Gregory, D., Urry, J., Basingstoke.
- Shevky, E., Bell, W.* 1955. *Social Area Analysis.* Stanford: Stanford University Press.
- Sjoberg, G.* 1960. *The Preindustrial City. Past and Present.* New York: The Free Press.
- Steward, J.* 1955. *Theory of Cultural Change, Urban.*
- Sweetser, F.L.* 1965. Factorial Ecology: Helsinki. *Demography*, vol. 2, 372-385.
- Szelényi, I.* 1987. Housing inequalities and occupational segregation in state socialist cities. *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 11, 1-8.
- Theodorson, G.A.* 1961. *Studies in Human Ecology.* Evanston: Harper & Row.
- Tuma, N.B., Hannan, M.T.* 1984. *Social Dynamics,* Orlando.
- Weclawowicz, G.* 1988. *Struktury społeczno-przestrzenne w miastach Polski.* Wrocław: Ossolineum.
- White, P.* 1984. *The West European City. A Social Geography.* London: Longman.
- Wirth, L.* 1945. Human Ecology. *The American Journal of Sociology*, vol. 50, 6/ 483-88.

Zorbaugh, H.W. 1926. *The Natural Areas of the City*. Publications of the American Sociological Society, 20/188-97.

Summary

The need to explore the status of social ecology and the possibilities of new conceptual as well as methodological approaches to social ecology, a few years after the publication of studies that were either concerned with current problems in socioecological analysis or with general current issues in social ecology, is caused by the need to integrate numerous recent stimuli and new views from related fields - mainly from urban and regional geography and general sociology - and include in the body of social ecology the experiences of urban and regional studies carried out in former socialist countries. Stress is laid on theory, on the description of problems contemporary social ecology faces and on outlining possible ways of solving at least some of them.

The main tension, which has chronically accompanied social ecology, can be summarized in the following way: 1. problems in relating socio-spatial structures to social processes, to human action, 2. ambiguity in explaining the nature of mechanisms, that produce socio-spatial structures, 3. uncertainties in interpreting the term community, 4. an excessive environmentalism and a simplified way of understanding the relationship between environments and populations, 5. ambiguous understanding of the term space, 6. an excessive generality, often connected with the failure to incorporate socio-spatial patterns into the context of history.

Any progress in social ecology in theoretical as well as in practical terms, i.e., in greater relevancy for the policy formation, is conditioned by the absorption of the contemporary sociological theories of structuration, as expressed by such authors as A. Giddens, P. Bourdieu, N. Elias. More stress should be also laid on the application of multi-level, contextual analysis to the study of different types of actors functioning within social spaces of communities and regions. Stress should be laid on the study of ecological processes, and specifically on acts leading to the optimization of the location of relevant social subjects functioning in different types of socio-spatial structures. The study of ecological processes must be connected with a deeper knowledge of the evaluation of urban and regional areas by different categories of actors, i. e., it is necessary to analyze locational preferences as expressed by various social subjects. Social ecology should also be based on the study of rules that regulate the optimization actions of the subjects. These rules are intimately connected with the structural elements of any society, i.e., with its institutions, e.g., economy, law, planning systems and ideology, established housing policies, systems of agreed values. A necessary part of social ecology should be a typology of the social subjects acting within cities, regions or states, as optimizers of their spatial positions, and also the typology of the subjects and institutions that regulate the participants' locational intentions and activities, i.e., of the so called space managers.